

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З УЧНЯМИ

Н.Б. Грицай

Великі можливості для формування творчої особистості вчителя має позакласна робота. У статті розглянуто умови розвитку творчого потенціалу майбутніх педагогів під час проведення позакласної роботи в загальноосвітній школі.

Широкие возможности для формирования творческой личности имеет внеклассная работа. В статье рассмотрены условия развития творческого потенциала будущих учителей во время проведения внеклассной работы в общеобразовательной школе.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Сьогодні висуває нові вимоги до освіти: виховати творчу, самостійну та самодостатню особистість, всебічно розвинену, духовно збагачену, що суттєво зміцнить демократичні основи громадянського суспільства. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що система освіти має забезпечувати „...підготовку людей високої освіченості й культури, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, мобільності в освоєнні та впровадженні новітніх наукомістких й інформаційних технологій...” [5]. Якщо мова йде про

педагогів, то вони мають не лише розвивати творчі здібності учнів, а й самі бути творчими особистостями.

Формування творчої особистості починається з дитинства. Особлива роль у цьому процесі належить школі. У розвитку творчих здібностей школярів велике значення має їх активність. Навчальна діяльність на уроці не дає змогу для самореалізації кожного учня, врахування їхніх запитів та вподобань, оскільки ця форма організації навчання обмежена часом, програмою, завданнями та структурою.

Тому потрібно використати всі засоби навчання, щоб стимулювати творчу активність дітей. Цьому сприяють поглиблене вивчення матеріалу, перенесення знань у нові ситуації, творчі домашні роботи, екскурсії, завдання дослідницького характеру тощо.

На наше переконання, найбільше можливостей для забезпечення розвитку здібностей і талантів дітей і молоді, задоволення їхніх інтересів має позакласна робота, яка проводиться у кожній школі.

Проте ми погоджуємося із зауваженням, вказаним у Концепції, що позакласна робота потребує серйозної перебудови, сутність якої полягає в переорієнтації на послідовну реалізацію ідеї всебічного гармонійного розвитку учнів, їхніх задатків і здібностей [3].

Основним у змісті й організації позакласної роботи в школі має стати розумне залучення молоді до безпосередньої творчості на благо конкретної особистості і на користь усіх людей.

Таким чином, особлива увага до розвитку творчості учнів на уроках має доповнюватися системою позакласної і позашкільної роботи, яка передбачає відвідування гуртків, участь у тематичних масових заходах, зустрічах із ученими, предметних олімпіадах, МАН тощо). Позакласна робота передбачає виконання різноманітних позанавчальних завдань. Учитель повинен постійно спрямовувати активність дітей, допомагаючи обрати профіль занять, керуючи позакласною роботою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор

Питання підготовки майбутніх учителів до проведення позакласної роботи з біології у школі розглядали такі науковців, як Л.П. Смирнова, В.К. Луканкіна, В.Д. Гревцова [4], М.Н. Панкіна [6] та ін. Крім того, у попередніх наших дослідженнях було проаналізовано стан підготовки студентів до проведення позакласної роботи з біології, обґрунтовано доцільність впровадження курсу „Методика позакласної роботи з біології” у ВНЗ, охарактеризовано тематику і зміст лекційних та практичних занять, дано поради щодо вдосконалення підготовки майбутніх фахівців із методики проведення позакласної роботи з біології тощо.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Проте творчого учня може виховати лише творчий учитель. Тому необхідною умовою формування майбутніх педагогів є розвиток у них творчості в педагогічній діяльності.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Мета даного дослідження – охарактеризувати процес формування творчого потенціалу майбутніх учителів біології під час проведення позакласної роботи в загальноосвітній школі. **Завдання:** з'ясувати сутність поняття „педагогічна творчість”; проаналізувати рівні розвитку творчих здібностей у майбутніх фахівців; охарактеризувати розвиток творчості студентів у процесі організації і проведення позакласної роботи з біології.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

З'ясуємо спочатку, що таке педагогічна творчість. У педагогічному словнику С. Гончаренка зазначено: „**Творчість педагогічна** – оригінальний і високоефективний підхід учителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання і навчання. Досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду” [1, с. 326].

У процесі підготовки спеціаліста у вищому навчальному закладі розвиток його професійних умінь і творчих здібностей проходить п'ять етапів (рівнів) [7, с. 267-268].

1. *Інтуїтивний рівень* (студенти виявляють сукупність „передпрофесійних” умінь, приступаючи до вирішення професійної проблеми, діють інтуїтивно, часто не вміючи пояснити, чому роблять щось саме так, а не інакше, і чого прагнуть досягти).

2. *Репродуктивний рівень* (студенти, розв'язуючи професійне завдання, не виходять за межі суворо регламентованих інструкцій і правил, надають перевагу роботі за підказкою, існуючими шаблонами і стандартами).

3. *Репродуктивно-творчий рівень* (студенти задовільно справляються з вирішенням типових проблем, однак у складних і неочікуваних ситуаціях орієнтуються важко).

4. *Творчо-репродуктивний рівень* (студенти мають достатньо сформовану систему знань, умінь та навичок, які дають змогу в основному успішно виконувати професійні функції; у змінених ситуаціях, як правило, не шукають оригінальних способів розв'язання завдань).

5. *Творчий рівень* (студенти виявляють виражену професійну спрямованість особистості, добре розвинуті професійні вміння, їм властивий пошук нових методик, засобів і прийомів роботи).

Для здійснення будь-якого творчого задуму потрібна попередня підготовча робота. Формування творчої особистості майбутнього вчителя біології починається з лекційних і практичних занять. Якщо ми говоримо про позакласну роботу, то одним із шляхів удосконалення методичної підготовки студентів є впровадження курсу „Методика позакласної роботи з біології”.

Даний курс читався в 7 семестрі студентам спеціальності „Початкове навчання, біологія” Інституту педагогічної освіти МЕНУ протягом 2001–2009 років. Під час лекційних занять (14 годин) передбачено вивчення таких тем [2]: 1. Вступ. Значення позакласної роботи з біології. Форми й види позакласної роботи з біології. 2. Учнівський гурток натуралістів як одна із

форм позакласної роботи з біології. 3. Види масової позакласної роботи з біології та особливості її проведення. 4. Організація індивідуальної позакласної роботи з біології. 5. Дослідна робота учнів з біології в позакласній роботі. 6. Екскурсії і походи в природу. 7. Організація еколого-натуралістичної і природоохоронної роботи з учнями.

Таким чином, теоретичний матеріал лекційного курсу дає можливість студентам чітко усвідомити завдання, організацію і зміст позакласної роботи з біології, її форми та види, розкриває методику проведення гурткової роботи, масових заходів та індивідуальних занять, екскурсій і походів у природу, розглядає основні напрямки еколого-натуралістичної і природоохоронної роботи з учнями тощо. Крім того, зміст лекцій активізує пізнавальну діяльність студентів, зацікавлює, вчить творчо підходити до реалізації навчально-виховних завдань.

Але для проведення позакласної роботи з біології недостатньо однієї теоретичної підготовки, тому що в студентів необхідно сформувати практичні знання та вміння. Така підготовка здійснюється на практичних заняттях і під час педагогічної практики.

Практичні заняття є логічним продовженням курсу лекцій. Якщо на лекціях майбутні вчителі знайомляться з теоретичними основами організації і проведення позакласних занять із біології, то на практичних заняттях відпрацьовують ці питання з окремих тем. І тут є дуже доречними творчі завдання для студентів. Наведемо деякі з них:

1. *Скласти план роботи гуртка для різних вікових груп.*

2. Представити на занятті фрагмент роботи гуртка юних натуралістів.
3. Проаналізувати сценарії позакласних заходів, опубліковані в біологічній періодичній пресі.
4. Змодельовати біологічний вечір або свято.
5. Скласти план Свята квітів (Свята птахів, Свята врожаю).
6. Розробити власну біологічну гру й апробувати її в групі.
7. Ознайомитися зі змістом однієї з рекомендованих книг і виступити з її анотацією на занятті.
8. Розробити пам'ятку для учнів „Правила написання реферата”.
9. Скласти правила проведення диспутів та дискусій.
10. Скласти завдання для фенологічних спостережень.
11. Розробити інструктивні картки до екскурсії.
12. Запропонувати ігри, які можна провести під час екскурсії і походу.

Як бачимо, наведені завдання є дуже актуальними для підготовки майбутніх учителів біології до творчого проведення позакласної роботи з біології. Вони значною мірою допомагають студентам у подальшому під час педагогічної практики. Крім того, майбутні вчителі складають власну „методичну скарбничку”, в яку збирають розробки позакласних заходів, плани гурткових занять, екскурсій, завдання для фенологічних спостережень, ігри, кросворди, ребуси тощо. Опрацювання названих матеріалів сприяє творчому самовираженню студента під час подальшої роботи.

Проте справжні можливості для реалізації творчого потенціалу майбутніх учителів надає педагогічна практика. Саме під час практики студенти біології вчаться самостійно планувати, організовувати і проводити позакласну роботу з біології. Тематика і зміст позакласних заходів, форми організації, напрямки діяльності учнів, час і місце проведення суворо не регламентовані, як під час уроку, визначаються самим студентом-практикантом і сприяють розвитку ініціативи, самостійності, творчих здібностей як майбутнього вчителя, так і його учнів.

Вимоги, які висуваються до студентів під час практики, зобов'язують їх не тільки проводити уроки біології, але й організовувати позакласну роботу. Проте проведення 1-2 позакласних заходів не є ефективним. Тут не можна простежити ні підвищення інтересу до предмета, ні зміни в успішності школярів тощо. З метою організації якісної позакласної роботи з предмета пропонуємо під час педагогічної практики залучати студентів до проведення тижнів і декад біології. У ці дні в школі організовується дуже багато різноманітних заходів, проведення яких дасть змогу майбутнім учителям реалізувати свій творчий потенціал. Наприклад, у школах м. Рівного, у яких студенти проходили практику, заздалегідь було домовлено із адміністрацією і вчителями біології про надання можливості практикантам проводити позакласну роботу. Деякі заклади (ЗОШ №5, ЗОШ №11 м. Рівного) навіть узгодили графік проведення тижня біології з періодом, під час якого студенти будуть на практиці.

Результати роботи виявилися позитивними. Майбутні вчителі показали себе ініціативними, творчими особистостями, виявили професійні знання і вміння. Під час практики студентами було проведено ряд заходів: тематичні біологічні вечори „Аптека на нашому столі”, „Суд над курінням”, години цікавої біології „Наші пернаті друзі”, „Сторінками Червоної книги”, Свято птахів, брейн-ринг із біології людини, гру „Кращий із кращих” та інші інтелектуальні ігри, тренінги, конкурси малюнків, стінгазет, фотоконкурси, вікторини та багато іншого. Майбутні вчителі біології не тільки самі творчо підходили до проведення позакласної роботи, але й залучали учнів до прояву власних творчих здібностей. Саме з цією метою не відбувалося численних репетицій, позакласних заходів вивчення слів напам’ять, репродуктивного відтворення інформації. До проведення заходів школярі готувалися самостійно, опрацьовуючи додаткову літературу, повторюючи вивчений матеріал, готуючи повідомлення, малюнки та ін. Задоволення учнів від проведених заходів також не було штучним.

Як показують результати проведеного нами анкетування (опитано 391 учень 6-9 класів ЗОШ №5, №11, №13, №22), у проведенні тижня біології взяли безпосередню участь близько 60% респондентів. У 67,8% школярів після проведених студентами заходів ставлення до біології змінилося на краще, у 8,7% – залишилося позитивним, а в 22,5% учнів не змінилося (не дали відповідь 1% дітей). Щодо впливу позакласних заходів на знання з біології, то відповіді школярів були такими: 68,4 % зазначили, що дізналися багато нової і цікавої інформації, поглибивши свої знання, 14,6% школярів

вказали на позитивний вплив позакласної роботи взагалі, на 12,3% учнів позакласні заходи ніяк не вплинули, а 4,7% не відповіли. Якщо порівняти результати даного дослідження з результатами попереднього, проведеного перед проведенням тижнів біології, то чітко простежується позитивний вплив масових позакласних заходів на активізацію пізнавальної діяльності учнів, розвиток у дітей інтересу до предмета. Так, біологія як предмет подобається 89% опитаних учнів (до експерименту – 48,8%), участь у масових заходах взяли 59,3% (до експерименту – 32,2%) тощо.

Під час педагогічної практики студенти не тільки виконували завдання з навчально-виховної роботи, а й проводили певну науково-дослідну роботу, узагальнювали передовий педагогічний досвід, організовували педагогічні експерименти, здійснювали психолого-педагогічні спостереження за учнями. Матеріали досліджень будуть використані майбутніми вчителями при написанні курсових і дипломних робіт. Під час проведення педагогічного експерименту в студентів формуються необхідні для вчителя біології навички володіння науковими методами дослідження.

Про результати роботи майбутні учителі доповідають на методичних семінарах, підсумкових конференціях з педагогічної практики, в студентських наукових гуртках, на щорічних студентських наукових конференціях. Самостійна розробка студентами дослідницьких тем методичного характеру сприяє розширенню їхнього педагогічного кругозору, розвитку методичного мислення, формуванню творчого підходу до майбутньої професії. Важливими елементами їх творчої

діяльності є випуск газет, оформлення стендів, папок-скарбничок методичного матеріалу.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Методична підготовка майбутніх учителів біології до проведення позакласної роботи з біології включає в себе вивчення теоретичного матеріалу на лекціях, формування практичних умінь на практичних заняттях і під час педагогічної практики. Проте в процесі підготовки студентів формуються не тільки професійно-педагогічні знання, уміння і навички, а й творчий потенціал молоді людини. Досвід проведення майбутніми фахівцями позакласної роботи в школі дає підстави вважати, що такий вид діяльності розширює і поглиблює в студентів знання з біології та методики її викладання, активізує пізнавальну діяльність, викликає прагнення до більш повного самовираження особистості, вчить творчо підходити до поставлених завдань.

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Грицай Н. Б. Методика позакласної роботи з біології: програма курсу / Н. Б. Грицай. – Рівне: МЕНУ ім. академіка Степана Дем'янчука, 2005. – 23 с.
3. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Радянська школа. – 1991. – № 6. – С. 48 – 56.
4. Методическая подготовка молодых учителей-биологов к проведению внеклассной работы в школе: сб. трудов. – М.: МГПИ, 1976. – 110 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: (Проект) // Науково-

освітній потенціал нації: погляд у XXI століття: У 3 кн. Кн. 3. Модернізація освіти / авт.-упоряд.: В. Литвин, В. Андрущенко, С. Довгий та ін.; М-во освіти і науки України. – К.: Навч. книга, 2003. – С. 251-266.

6. Панкина М. Н. Совершенствование системы подготовки студентов пединститута к проведению внеклассной работы по биологии в школе: автореферат дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Методика обучения биологии» / М. Н. Панкина. – Л., 1981. – 20 с.

7. Степанов О.М. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник /О.М. Степанов, М.М.Фіцула. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с. (Альма-матер).